

Εισαγωγή του επιστημονικού επιμελητή

Σε όλη την ιστορία της ανθρωπότητας, οι αποφάσεις τις οποίες λάμβαναν οι άνθρωποι καθόριζαν τις δυνατότητες του μέλλοντος που ανοίγονταν μπροστά τους, και τελικά ήταν αυτές οι οποίες όρισαν την τροχιά που διέγραψε ο ανθρώπινος πολιτισμός έως σήμερα. Με τον ίδιο τρόπο, είναι σαφές ότι οι επιλογές που κάνουμε σήμερα ατομικά ή συλλογικά ως κοινωνία έχουν επίπτωση στα μέλλοντα που θα «βρούμε μπροστά μας», και οριοθετούν τις δυνατότητές μας για τις επόμενες δεκαετίες ή ακόμη και για τους επόμενους αιώνες.

Έστω κι αν δεν είναι πάντοτε ορατή η σύνδεση των αποφάσεων που λαμβάνουμε στο παρόν με τη διαμόρφωση του μέλλοντος, η προσπάθεια πρόβλεψης του μέλλοντος και η δύναμη που αυτή μπορεί να προσδώσει είναι αδιαμφισβήτητη. Έτσι, εδώ και χιλιάδες χρόνια, η ανθρωπότητα προσπαθεί με διάφορους τρόπους να προβλέψει, να ελέγξει, να διαχειριστεί και να κατανοήσει το μέλλον προς όφελός της. Στο παρελθόν προστρέξαμε με ταπεινότητα σε μαντεία και σαμάνους, ενώ η σύγχρονη εποχή έφερε επιστημονικές μεθόδους που υποσχονται να μειώσουν την αβεβαιότητα. Ωστόσο, ακόμη και τα πιο εξελιγμένα μοντέλα, που απαιτούν τεράστια υπολογιστική ισχύ, αποτυγχάνουν συστηματικά να προβλέψουν την επόμενη οικονομική κρίση ή ακόμη και τον καιρό της επόμενης μέρας.

Κοιτάζοντας πίσω, είναι ξεκάθαρο ότι στην πραγματικότητα το μέλλον είναι πάντα απρόβλεπτο και ότι όλες οι σημαντικές αλλαγές τη στιγμή που συμβαίνουν μοιάζουν σαν να βγήκαν από μυθιστόρημα φαντασίας. Ποιος μπορούσε να φανταστεί το 2019 ότι έναν χρόνο μετά ο πλανήτης θα βίωνε μια πανδημία που θα ανέτρεπε συθέμελα την καθημερινότητα, ή ποιος κάτοικος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας θα μπορούσε να προβλέψει το 1820 ότι θα είχαμε μια επιτυχημένη επανάσταση, που σε μια δεκαετία θα κατέληγε σε ένα ανεξάρτητο ελληνικό κράτος, με Βαυαρό βασιλιά και πρωτεύουσα την Αθήνα;

Καθώς σήμερα ο κόσμος είναι περισσότερο Μεταβαλλόμενος, Αβέβαιος, Πολύπλοκος και Ασαφής (ΜΑΠΑ) από ποτέ, απαιτούνται νέα εργαλεία όχι για την πρόβλεψη του μέλλοντος αλλά για την κατανόηση του συστήματος, για τη λήψη άμεσων αποφάσεων καθώς και για τον μακροπρόθεσμο σχεδιασμό. Όπως η Βιομηχανική Επανάσταση έφερε την επιστήμη των οικονομικών, η σύγχρονη εποχή αποτέλεσε τον καταλύτη για την ανάπτυξη των σπουδών για τα μέλλοντα, οι οποίες βασίζονται σε τρεις θεμελιώδεις αρχές, όπως διατυπώθηκαν από τον Τζέιμς Ντέιτορ: (α) Το μέλλον δεν μπορεί να προβλεφθεί γιατί το μέλλον δεν υπάρχει, (β) κάθε χρήσιμη ιδέα για το μέλλον πρέπει αρχικά να ακούγεται γελοία, και (γ) εμείς δημιουργούμε τα εργαλεία μας (τεχνολογία), και έπειτα τα εργαλεία διαμορφώνουν εμάς.

Οι σπουδές για τα μέλλοντα στην Ελλάδα

Ο τομέας, όπως περιγράφεται στο βιβλίο, βρίσκεται σε φάση δυναμικής εξέλιξης διεθνώς. Πολλά πανεπιστήμια παρέχουν ολοκληρωμένα μεταπτυχιακά προγράμματα και διδακτορικά ήδη από τη δεκαετία του 1970, ενώ μεγάλες εταιρείες σε όλο τον κόσμο διαθέτουν ομάδες που χρησιμοποιούν μεθόδους

στρατηγικής προόρασης για τον στρατηγικό σχεδιασμό, την ανάπτυξη νέων προϊόντων ή υπηρεσιών, ή και για την ανάπτυξη δημιουργικής εταιρικής κουλτούρας. Το πεδίο των σπουδών για τα μέλλοντα έχει επεκταθεί και στον δημόσιο τομέα, ενώ σε πολλές περιπτώσεις τμήματα προόρασης λειτουργούν εδώ και δεκαετίες στη Βουλή ή στα πρωθυπουργικά γραφεία των πιο ανεπτυγμένων χωρών (όπως στον Καναδά, στη Γερμανία, τη Φιλανδία, τη Νότια Κορέα, τη Σιγκαπούρη και την Ιαπωνία). Επίσης, από το 2019, ένας από τους αντιπροέδρους της Ευρωπαϊκής Επιτροπής ορίζεται υπεύθυνος για τη στρατηγική προόραση.

Στην Ελλάδα, ο τομέας βρίσκεται σε νηπιακό στάδιο, με όλες τις προκλήσεις αλλά και τις ευκαιρίες που συνοδεύουν τη συγκεκριμένη φάση. Την πρώτη σοβαρή πρωτοβουλία προόρασης στην Ελλάδα αποτέλεσε το έργο «Τεχνολογική Προοπτική Διερεύνηση στην Ελλάδα», το οποίο υλοποιήθηκε με χρηματοδότηση της Γενικής Γραμματείας Έρευνας και Τεχνολογίας (ΓΓΕΤ) την περίοδο 2001-2005 και εστίασε σε σενάρια για την τεχνολογική εξέλιξη με ορίζοντα το 2021 (*Επιστημονική και τεχνολογική προοπτική διερεύνηση - Ελλάδα 2021*, Αθήνα: Εκδόσεις Πεδίο, 2014). Δυστυχώς, τα αποτελέσματα της έρευνας και τα εξαιρετικά σενάρια που παράχθηκαν έλαβαν μάλλον περιορισμένη προβολή, δεν αξιοποιήθηκαν με τρόπο ουσιαστικό, και η πρωτοβουλία γρήγορα πέρασε στη συλλογική λήθη.

Ένα πολύ σημαντικό βήμα έγινε το 2010 με την ίδρυση στη Θεσσαλονίκη του ελληνικού κόμβου του Millennium Project,*

* Το Millennium Project είναι μια παγκόσμια δεξαμενή σκέψης με έδρα την Ουάσινγκτον που εστιάζει στην έρευνα για τα μέλλοντα. Ιδρύθηκε το 1996 ύστερα από μελέτη σκοπιμότητας που εκπονήθηκε από το Πανεπιστήμιο των Ηνωμένων Εθνών (UNU), το Ινστιτούτο Σμιθσόνιαν (Smithsonian Institution), το Futures Group International και το Αμερικανικό Συμβούλιο για το Πανεπιστήμιο των Ηνωμένων Εθνών

και ακολούθως με την ενεργό συμμετοχή του κόμβου σε όλες τις πρωτοβουλίες της παγκόσμιας δεξαμενής σκέψης, όπως στην έρευνα για το *Μέλλον της Τεχνολογίας και της Εργασίας** καθώς και στις έρευνες για την *Κατάσταση του Μέλλοντος*. Η ομάδα της *Θεσσαλονίκης* σύστησε διεθνώς τη μικρή κοινότητα των Ελλήνων ειδικών της προόρασης, ενώ υλοποίησε αρκετά έργα σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο (π.χ. Κιλκίς 2020) και ουσιαστικά έθεσε τις βάσεις για τη νέα εποχή των σπουδών για τα μέλλοντα στην Ελλάδα. Το 2019 μού ανατέθηκε η Έδρα UNESCO για την Έρευνα του Μέλλοντος, που φιλοξενείται στο Ίδρυμα Τεχνολογίας και Έρευνας (ΙΤΕ). Η Έδρα υλοποίησε ένα τετραετές πλάνο δράσεων που περιλάμβανε συμμετοχικά εργαστήρια, συνεργασίες με ακαδημαϊκούς φορείς και ιδιωτικούς οργανισμούς, και αξιολογικό ερευνητικό έργο. Η σημαντική δουλειά που έγινε από την Έδρα αποτέλεσε καταλύτη εξελίξεων για μια σειρά νέες πρωτοβουλίες σε περιφερειακό και εθνικό επίπεδο, με σημαντικότερη την ίδρυση (2020) μιας ομάδας εργασίας παρά τω πρωθυπουργώ, η οποία μετεξελίχθηκε (2022) σε Ειδική Γραμματεία Μακροπρόθεσμου Σχεδιασμού. Ο στόχος της Ειδικής Γραμματείας είναι (α) η εφαρμογή των εργαλείων της στρατηγικής προόρασης για τον εντοπισμό ενδεχόμενων μελλοντικών προκλήσεων, κινδύνων ή ευκαιριών για τη χώρα, (β) η υποστήριξη του μακροπρόθεσμου σχεδιασμού της κυβέρνησης με σκοπό την εξασφάλιση της ανθεκτικότητας και της στρατηγικής αυτονομίας της χώρας και (γ) η υποστήριξη της ενεργού συμμετοχής της ελληνικής κοινωνίας στη διαμόρφωση του μέλλοντος.

Αυτή η πρώτη νηπιακή φάση του τομέα στην Ελλάδα φαίνεται ότι θα ολοκληρωθεί με το πρώτο εστιασμένο

(American Council for the UNU).

* Glenn, J. C., E. Florescu & The Millennium Project Team (2019). *Work/Technology 2050: Scenarios and Actions*, The Millennium Project.

μεταπτυχιακό πρόγραμμα, το οποίο θα προσφέρεται από το Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο και η έναρξή του προγραμματίζεται για το 2023.

Για την ελληνική έκδοση

Με την Τζέννιφερ Γκίντλεϋ γνωριστήκαμε πριν από λίγα χρόνια μέσα στην κοινότητα της World Futures Studies Federation. Όταν μου έστειλε για αξιολόγηση και διάβασα το βιβλίο της, ενθουσιάστηκα. Παρουσιάζει με σύντομο και περιεκτικό τρόπο, με καθαρότητα και σαφήνεια, όλη την εξέλιξη του χώρου, και προσφέρει τα απαραίτητα ερεθίσματα και τις κατευθύνσεις για περαιτέρω εμβάθυνση. Καθώς ο τομέας βρίσκεται σε φάση δυναμικής εξέλιξης, τόσο σε ακαδημαϊκό όσο και πρακτικό επίπεδο, είναι μάλλον συνηθισμένες οι αστοχίες στην περιγραφή και τον ορισμό ακόμη και βασικών αρχών, αλλά η συγγραφέας καταφέρνει να ξεπεράσει αυτά τα εμπόδια, παρουσιάζοντας τα κυριότερα ρεύματα που απαντούν στις σπουδές για τα μέλλοντα. Το πρόβλημα των αστοχιών και ενίοτε της ασάφειας το οξύνουν διάφοροι «ειδικοί» μελλοντολόγοι, οι οποίοι, εκμεταλλευόμενοι τη ραγδαία ανάπτυξη του τομέα και το ενδιαφέρον των ΜΜΕ, πραγματοποιούν επιστημονικοφανείς προβλέψεις για τεχνοτοπικές, συνήθως, δυστοπίες ή ουτοπίες.

Σε αυτό το περιβάλλον όπως το περιγράψαμε, στην Ελλάδα και διεθνώς, οι Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης πρωτοπόρησαν και αποδέχτηκαν άμεσα την πρότασή μου να αναλάβουν την ελληνική έκδοση του βιβλίου, το οποίο αποτελεί την πρώτη ολοκληρωμένη ακαδημαϊκή έκδοση στον τομέα των σπουδών για τα μέλλοντα.* Συνεργαζόμενος με την

* Από τις Πανεπιστημιακές Εκδόσεις κρήτης κυκλοφορεί επίσης το *Παίζοντας με το Μέλλον*, ένα βιβλίο που εστιάζει σε εκπαιδευτικούς

εξαιρετική μεταφράστρια Μαρία Παπαηλιάδη, η μεγαλύτερη πρόκληση που είχαμε να αντιμετωπίσουμε ήταν η απόδοση στα ελληνικά μιας σειράς από όρους, με κυριότερο ζήτημα την ελληνική απόδοση του όρου *foresight*. Να σημειώσω εδώ ότι ο τομέας στα αγγλικά ονομάζεται *Futures Studies* και περιλαμβάνει μια σειρά από υπο-τομείς ή τάσεις που ορισμένες φορές τέμνονται ή έχουν δυσδιάκριτες διαφορές. Ήταν επομένως σημαντικό να μελετήσουμε συνολικά τις περιπτώσεις αυτές και να καταλήξουμε σε ελληνικούς όρους οι οποίοι θα επιτρέπουν τη σαφή διάκριση. Όροι όπως (la) *prospective*, *forecasting*, *anticipation*, *singularitarianism* ή *cornucopianism* μας έθεσαν διαφορετικά διλήμματα, ωστόσο η μεγαλύτερη πρόκληση ήταν η απόδοση του *foresight*, καθώς χρησιμοποιείται ήδη στα ελληνικά ο όρος *προοπτική διερεύνηση*. Ωστόσο, ο όρος «προοπτική διερεύνηση» ουσιαστικά αποτελεί απόδοση του γαλλικού (la) *prospective*, που αποτελεί ξεχωριστό, διακριτό ρεύμα, στον τομέα των σπουδών για τα μέλλοντα και δεν ταυτίζεται με το *foresight*. Συζητώντας τόσο με τη συγγραφέα του βιβλίου όσο και με αρκετούς συναδέλφους, καταλήξαμε στην υιοθέτηση του όρου *προόραση* για το *foresight*, προσδοκώντας να αποτυπωθούν ξεκάθαρα οι διαφορετικές προσεγγίσεις και η πολυμορφία του τομέα. Αντίστοιχα, η γαλλική «σχολή» *la prospective* μεταφράστηκε ως *προσπεκτιβισμός*, καθώς και στα αγγλικά αποδίδεται με τον γαλλικό όρο, (la) *Prospective*, και τονίζεται ανάλογα, προκειμένου να είναι ξεκάθαρη η αναφορά.

και παιδιά και περιλαμβάνει μεθοδολογίες και συμμετοχικές δραστηριότητες (Katie King & Julia Rose West, *Παίζοντας με το Μέλλον — Βιβλίο δραστηριοτήτων*, μτφρ. Ε. Χριστοφίλου & Βασιλική Καλοδήμου, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2020). Το 2014 από τις Εκδόσεις Πεδίο κυκλοφόρησε το συλλογικό *Επιστημονική και Τεχνολογική Προοπτική Διερεύνηση — Ελλάδα 2021*.

Ευκολότερη ήταν η επιλογή του πληθυντικού για τις «σπουδές για τα μέλλοντα». Ακούγεται ανοίκεια η χρήση της λέξης *μέλλον* στον πληθυντικό, αλλά εξίσου ανοίκεια ακούγεται η λέξη *futures* στα αγγλικά. Η υιοθέτηση του πληθυντικού σε αυτή την περίπτωση δεν ήταν θέμα απόφασης, αλλά ουσιαστικά μονόδρομος για την περιφρούρηση της επιστημονικής ορθότητας.

Κλείνοντας, θα ήθελα να επισημάνω την πολύ σημαντική εξέλιξη των τελευταίων ετών γύρω από την έννοια του «Αλφαριθμητισμού για τα Μέλλοντα» (*futures literacy*). Ο ακριβής ορισμός της έννοιας του αλφαριθμητισμού για τα μέλλοντα δεν έχει ακόμη αποκρυσταλλωθεί, αλλά ουσιαστικά αφορά τη μοναδική ανθρώπινη πνευματική ικανότητα της φαντασίας. Η διαδικασία αυτή του συνειδητού ή υποσυνείδητου συλλογισμού των μελλόντων επηρεάζεται, και ουσιαστικά περιορίζεται, από μια σειρά προκαταλήψεις και στερεότυπα που σχετίζονται για παράδειγμα με το επίπεδο και το είδος της μόρφωσης, τις θρησκευτικές ή πολιτικές πεποιθήσεις, τον σεξουαλικό προσανατολισμό, με φυλετικές, πολιτισμικές και άλλες προκαταλήψεις. Μαθαίνοντας κανείς να φαντάζεται διαφορετικά μέλλοντα, μπορεί να κατανοήσει τη δυνατότητα να επινοεί νέες υποθέσεις για το μέλλον, και τελικά να το επηρεάσει. Όταν η διαδικασία αυτή πραγματοποιείται συνειδητά, τότε κάποιος αρχίζει να κατακτά τη δεξιότητα του «Αλφαριθμητισμού για τα Μέλλοντα». Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο, από το 2012, η UNESCO προωθεί τον «Αλφαριθμητισμό για τα Μέλλοντα» ως μία από τις σημαντικότερες ήπιες δεξιότητες για τον 21ο αιώνα, η οποία μας επιτρέπει να γνωρίζουμε γιατί είναι σημαντικό να φανταζόμαστε το μέλλον και να μάθουμε με ποιον τρόπο γίνεται αυτό. Μας επιτρέπει να κατανοούμε τις πηγές του φόβου και της ελπίδας, βελτιώνει την ικανότητά μας να εκμεταλλευτούμε τη δύναμη των εικόνων του μέλλοντος, ώστε να μπορούμε να κατανοήσουμε την ποικιλομορφία

τόσο του κόσμου γύρω μας όσο και των επιλογών που κάνουμε.

Διαβάζοντας ολοκληρωμένο το βιβλίο έχω τη βεβαιότητα ότι καταφέραμε να αντιμετωπίσουμε ικανοποιητικά όλες τις προκλήσεις που θέτει τόσο η ελληνική γλώσσα όσο και ένας ακαδημαϊκός τομέας ο οποίος βρίσκεται σε δυναμική φάση εξέλιξης, και είμαι βέβαιος ότι τα όποια σφάλματα θα διορθωθούν στην πορεία από την επιστημονική κοινότητα, παράλληλα με την πρόοδο των σπουδών για τα μέλλοντα στην Ελλάδα.

Δρ. Επαμεινώνδας Χριστοφιλόπουλος
Έδρα UNESCO on Futures Research, ITE

Κατάλογος

εικόνων — σχημάτων — πινάκων — διαγραμμάτων

Εικόνα 1α Το *Χρονικό του Ναβονίδη*, αρχαίο βαβυλωνιακό κείμενο, αναφέρει ότι οι Έλληνες υιοθέτησαν το περσικό ημερολόγιο των *Αχαιμενιδών* το 330 π.Χ. **37**

Βρετανικό Μουσείο

Εικόνα 1β Αρχαίο ρολόι κεριού **39**

Συρία: Ένα ρολόι κεριού, από το «Βιβλίο της γνώσης των ευφών μηχανισμών» του αλ-Τζαζάρι (1315 μ.Χ.)

Pictures from
History/Bridgeman Images

Εικόνα 2α Το αστρονομικό ρολόι της Πράγας, 1410 μ.Χ. **40**

Andrew Shiva, Wikimedia Commons

Εικόνα 2β Ψηφιακό έξυπνο ρολόι Pebble, 2016 **41**

Wikimedia Commons

Εικόνα 3 *The Man in the Moone*, 1768 **58**

Γράφτηκε από τον Φράνσις Γκόντουν, με το ψευδώνυμο Ντομίνγκο Γκονζάλες· άγνωστος εικονογράφος

Εικόνα 4α Αερόστατο των αδελφών Μονγκολφιέ, 1783 **61**

Ευγενής παραχώρηση της Βιβλιοθήκης του Κογκρέσου, Prints & Photographs Division, LC-DIG-ppmsca-02447

Εικόνα 4β Γαλλικές φανταστικές εικόνες πτήσεων, 1900 **62**

Ευγενής παραχώρηση της Βιβλιοθήκης του Κογκρέσου, Prints and Pictures division, digital ID ppmsca.02561

Σχήμα 1 Μέθοδοι για τα μέλλοντα ως μέρος της Διαδικασίας Γενικής Προόρασης **97**

Το συγκεκριμένο σχεδιάγραμμα αποτελεί προσαρμογή μιας εκδοχής του 2000.

Το πρωτότυπο δημοσιεύτηκε στο *Foresight* 2003, 5(3), σ. 10-21.

© 2000-2016 Joseph Voros

Σχήμα 2 Ο Κώνος των Μελλόντων **102**

Πίνακας 1 Πέντε εν εξελίξει προσεγγίσεις των μελλόντων: τυπολογία **104**

© 2010 Jennifer M. Gidley

Σχήμα 3 Πέντε εξελισσόμενες προσεγγίσεις των μελλόντων: τυπολογία.

Καταρτίστηκε από τη συγγραφέα σε διάστημα 20 ετών (1997-2016) **105**

Εικόνα 6 Το ρολόι του Μακροχρόνιου Τώρα, 1999 **122**

Ευγενής παραχώρηση του Long Now Foundation

Εικόνα 7 Ιπτάμενοι πυροσβέστες το έτος 2000, Jean-Marc Côté, 1899 **131**

Wikimedia Commons

Εικόνα 8 Φουτουριστικό ιπτάμενο αυτοκίνητο, περ. 1900, Harry Grant Dart **132**

Ευγενής παραχώρηση της Βιβλιοθήκης του Κογκρέσου, Prints and Pictures division, digital ID 13554u

Εικόνα 9 Ιπτάμενο αυτοκίνητο, 2015, επρόκειτο να κυκλοφορήσει προς πώληση το 2017. **133**

Ευγενής παραχώρηση της Aeromobil

Εικόνα 10 Herbert Televox, 1927 **134**

Ευγενής παραχώρηση του Heinz History Center

Εικόνα 11 Atlas, 2013, Boston Dynamics· νικητής του Διαγωνισμού DARPA Challenge το 2013 **137**

Δημόσιο

Διάγραμμα 1 Παγκόσμιες περιβαλλοντικές, γεωπολιτικές και κοινωνικο-πολιτισμικές προκλήσεις **177**

© 2016 Jennifer M. Gidley

Διάγραμμα 2 Εναλλακτικές εκδοχές του παγκόσμιου περιβαλλοντικού, γεωπολιτικού και κοινωνικο-πολιτισμικού μέλλοντος **178**

© 2016 Jennifer M. Gidley

Παρουσιάζοντας «το μέλλον»

Το μέλλον που βρίσκεται μπροστά μας σήμερα, είναι ένα μέλλον το οποίο απειλεί την ίδια την ύπαρξή μας ως είδους. Απειλεί τον γεμάτο ανέσεις αστικό τρόπο ζωής που πολλοί αγαπάμε, αλλά και την κατοικησιμότητα της ίδιας της γης. Ζούμε σε μια εποχή κρίσιμη, και οι προκλήσεις που αντιμετωπίζουμε ως οικουμενικοί πολίτες είναι σύνθετες, δυσεπίλυτες και παγκόσμιες. Οι επιπτώσεις της κλιματικής κρίσης και μόνο προοιωνίζονται τρομακτικά μέλλοντα, με άνοδο της στάθμης των θαλασσών, πόλεις που βυθίζονται, μαζική μετανάστευση κλιματικών προσφύγων, δραματικές ελλείψεις τροφίμων εξαιτίας της απώλειας αρόσιμης γης από ξηρασίες, πλημμύρες και αλάτωση του εδάφους, καθώς και μαζική εξαφάνιση ειδών. Αρκετά νησιά του Ειρηνικού έχουν ήδη χαθεί, και στις ΗΠΑ οι πρώτοι κλιματικοί πρόσφυγες μετεγκαταστάθηκαν από νησιά με χαμηλό υψόμετρο σε περιοχές με μεγαλύτερο υψόμετρο. Κι όλα αυτά είναι μόνο η αρχή.

Ο καταξιωμένος θεωρητικός φυσικός Στήβεν Χώκινγκ, ο φιλόσοφος της Οξφόρδης Νικ Μπόστρομ και ο δισεκατομμυριούχος επιχειρηματίας και μηχανικός Ήλντ Μασκ έχουν διατυπώσει σοβαρές προειδοποιήσεις για τις ενδεχόμενες απειλές που μπορεί να υποκρύπτουν για την ίδια την ύπαρξη της ανθρωπότητας οι πρόοδοι στην «τεχνητή υπερ-νοημοσύνη». Εάν συμπεριλάβουμε και την αστάθεια που προκαλούν οι διάφορες

τρομοκρατικές ενέργειες, η αυξανόμενη οικονομική ανισότητα και η διάδοση των προβλημάτων ψυχικής υγείας στους νέους παγκοσμίως, ίσως θεωρήσει κανείς ότι το ανά χείρας βιβλίο δεν θα είναι παρά μια καταστροφολογική αφήγηση. Εξαιρετικά δύσκολη εποχή για να γράψει κανείς μια *Πολύ σύντομη εισαγωγή* στο Μέλλον. Οι τάσεις όμως αυτές που εμφανίζουν το μέλλον ως ωρολογιακή βόμβα αποτελούν μόνο τη μία όψη της εικόνας.

Παρά τις καταστροφικές πιθανότητες που υποδεικνύουν οι τάσεις επί του παρόντος, βρισκόμαστε σε καλύτερη θέση από ποτέ για να αντιστρέψουμε την αρνητική πορεία χρησιμοποιώντας τα μέσα που έχουμε στη διάθεσή μας. Ως είδος, ουδέποτε οι άνθρωποι υπήρξαμε περισσότερο συνειδητοποιημένοι, περισσότερο συνδεδεμένοι παγκοσμίως, ούτε και περισσότερο ικανοί για μια ριζική θετική αλλαγή, απ' ό,τι σήμερα. Με τις διαθέσιμες δυνατότητες άμεσης επικοινωνίας, εκατομμύρια άνθρωποι μπορούν να κινητοποιηθούν μέσα σε μια στιγμή και να δράσουν για κάποιον καλό σκοπό, αρκεί να υπάρχει κατανόηση, πάθος και θέληση.

Ανεξάρτητα από τις επιλογές που κάνουμε ως είδος στα δύσκολα αυτά ζητήματα, τα μέλλοντα που δημιουργούμε μέσα από τις πράξεις μας σήμερα θα έχουν επίπτωση συνολικά στο μέλλον της ανθρωπότητας για χιλιάδες, ίσως και εκατομμύρια χρόνια μετά. Οι άνθρωποι πάντοτε επηρέαζαν το μέλλον, όπως θα δούμε όταν θα διερευνήσουμε την ιστορία της σχέσης της ανθρωπότητας με το μέλλον.

Εδώ και χιλιάδες χρόνια εμείς οι άνθρωποι πασχίζουμε να προβλέψουμε, να ελέγξουμε, να διαχειριστούμε και να κατανόησουμε το μέλλον. Οι πρόγονοί μας αναζητούσαν συμβουλές από τα μαντεία· διάβαζαν τα αστέρια με τη βοήθεια της αστρολογίας· εξέταζαν φιλοσοφικά τις έννοιες του χρόνου και του μέλλοντος· έγραφαν έργα για ουτοπίες και δυστοπίες· και, κατά τη νεότερη επιστημονική περίοδο, προσπάθησαν να

προβλέψουν το μέλλον συγκεντρώνοντας και ερμηνεύοντας μοτίβα από το παρελθόν για να τα προεκτείνουν σε μοντέλα του μέλλοντος.

Όμως το ένα και μοναδικό, προβλέψιμο, καθορισμένο μέλλον το οποίο προτείνει αυτή η μοντελοποίηση των τάσεων δεν υπάρχει στ' αλήθεια. Αντιθέτως, υπάρχει ένα πλήθος από πιθανά μέλλοντα. Στον πυρήνα της νέας αυτής αντίληψης βρίσκεται μια εξέλιξη της συνείδησης του ανθρώπου. Το να διαθέτουμε αυτή τη γνώση σημαίνει ότι έχουμε τη δύναμη να φανταστούμε και να δημιουργήσουμε τα μέλλοντα που επιλέγουμε, λαμβάνοντας υπόψη ότι μερικοί άνθρωποι έχουν πολύ μεγαλύτερη δύναμη και επιρροή από άλλους, ανάλογα με τις περιστάσεις της ζωής. Αναμφίβολα οι κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές δομές λειτουργούν περιοριστικά για ορισμένους περισσότερο απ' όσο για άλλους. Πρέπει επίσης να διακρίνουμε ανάμεσα στα μέλλοντα που μπορούμε να δημιουργήσουμε και τα μέλλοντα των καθημερινών βεβαιοτήτων στις οποίες βασιζόμαστε, όπως η καθημερινή ανατολή και δύση του ήλιου και η ετήσια εναλλαγή των εποχών. Οφείλουμε να έχουμε κατά νου ότι χρησιμοποιούμε ενός είδους «καθημερινή ενόραση» κατά την καθημερινή μας ζωή, βασισμένη σε ορισμένες παραδοχές, όπως ότι τα μέσα μαζικής μεταφοράς είναι αξιόπιστα, ότι οι ταξιδιωτικές κρατήσεις είναι έγκυρες, και οι μετεωρολογικές προγνώσεις είναι συνήθως σωστές.

Έως πρόσφατα, κάθε κοινωνικό και πολιτισμικό σύστημα ήταν δομημένο γύρω από την πεποίθησή μας ότι η ζωή γενικά εξελίσσεται όπως είναι αναμενόμενο. Ωστόσο, κατά τον 21ο αιώνα βλέπουμε πολλά από τα κοινωνικο-πολιτισμικά και οικολογικά συστήματά μας να καταρρέουν. Τα χρόνια που θα ακολουθήσουν αυτό αναμένεται να γίνει ακόμη πιο έντονο. Το Υπουργείο Άμυνας των ΗΠΑ έπλασε έναν νέο όρο τη δεκαετία του 1990: VUCA (ΜΑΡΙΑ), ακρωνύμιο από τις λέξεις volatile (μεταβαλλόμενος), uncertain (αβέβαιος),

complex (πολύπλοκος) και ambiguous (ασαφής). Ο επιχειρηματικός κόσμος υιοθέτησε με ενθουσιασμό τον όρο VUCA στο αφήγημά του περί ηγεσίας.

Καθώς ο ρυθμός της αλλαγής επιταχύνεται, η λέξη μέλλον είναι πλέον πανταχού παρούσα — στα δημοφιλή ΜΜΕ, στα διάφορα κείμενα των επιχειρήσεων και στον εκπαιδευτικό και ακαδημαϊκό χώρο. Οι σύμβουλοι, παντού, αυτοαποκαλούνται μελλοντολόγοι. Από την αρχή του 21ου αιώνα, με την εκθετική επιτάχυνση των τεχνολογικών αλλαγών, ο ίδιος ο χρόνος μοιάζει να επιταχύνεται, φέρνοντας («το μέλλον») ακόμα πιο κοντά. Πολλαπλασιάζονται διαρκώς οι διάφορες κρατικές υπηρεσίες, οι εταιρικοί φορείς, οι εταιρείες παροχής συμβουλευτικών υπηρεσιών και εντοπισμού τάσεων, που άπαντες ισχυρίζονται ότι είναι επικεντρωμένοι στο μέλλον. Η ίδια η λέξη μέλλον έχει γίνει τάση της μόδας, όπως και ο εντοπισμός τάσεων. Θεωρείται πλέον υποχρεωτικό για τα σχολεία και τα πανεπιστήμια να περιλαμβάνουν στα στρατηγικά τους σχέδια όρους όπως «ανθεκτικότητα στο μέλλον» και «προετοιμασία για το μέλλον». Κι ωστόσο, παραδόξως, σε κύκλους των επιχειρήσεων, των κυβερνήσεων, αλλά και της εκπαίδευσης, επικρατεί μια μυωπική στάση, με ελάχιστα δείγματα ενδιαφέροντος για τη βιβλιογραφία των σπουδών για τα μέλλοντα, που έχουν εδραιωθεί εδώ και αρκετές δεκαετίες.

Από μια προσωπική οπτική, το μέλλον είναι μυστηριώδες και διαρκώς μεταβαλλόμενο: μερικές φορές είναι σαν ουράνιο τόξο, με την άκρη του πάντοτε απρόσιτη. Άλλοτε ορμά καταπάνω μας σαν ανεμοστρόβιλος, ή μας πνίγει σ' ένα χαοτικό τσουνάμι. Το μέλλον είναι παράδοξο: είναι εντελώς ανοιχτό και πέρα από τον έλεγχό μας, κι ωστόσο του αφιερώνονται δημόσιες δαπάνες τρισεκατομμυρίων, προκειμένου να ελεγχθεί. Είναι ο χώρος της επιστημονικής φαντασίας, αλλά και η πρώτη ύλη των πολεοδόμων και των πολιτικών. Το μέλλον μπορεί να είναι βραχύ, εφήμερο, και τόσο γεμάτο από εκπλήξεις, που

μπορεί να λήγει την αμέσως επόμενη στιγμή αφότου συμβαίνει, ή πάλι μπορεί να φαίνεται ότι περνούν αιώνες μέχρι να γίνει παρόν. Τα προσωπικά μας μέλλοντα, στοιχειωμένα από εφιάλτες ή εγκυμονούντα ελπίδες και όνειρα, είναι με αλλόκοτο τρόπο γεμάτα από σκιές και χαρές του παρελθόντος μας, κι όμως μπορούν πάντοτε να δημιουργηθούν εκ νέου από θαρραλέες πράξεις στο παρόν.

Με αυτή την *Πολύ σύντομη εισαγωγή* στο Μέλλον ελπίζω να φωτίσω κάπως τις πολλαπλές πτυχές τις οποίες έχω ανακαλύψει στα είκοσι πέντε χρόνια έρευνάς μου στο συναρπαστικό πεδίο των σπουδών για τα μέλλοντα. Επισημαίνω κάποιες από τις αντιθέσεις που μπορεί να αναμένει ότι θα συναντήσει κανείς όταν διαβάζει για το μέλλον, κυρίως ανάμεσα στην επιστημονική πρόβλεψη, από τη μια πλευρά, και την αβάσιμη ειδικασία από την άλλη. Εξετάζω κατά πόσον το μέλλον συνιστά χρόνο ή χώρο, συζητώ για την ιστορία του στοχασμού των ανθρώπων σχετικά με το μέλλον επί τρεις χιλιετίες, και για τις απόπειρες να χαραχτεί μια διαδρομή ανάμεσα στα άκρα της μαλθουσιανής καταστροφολογίας και στο πανόραμα του τεχνολογικού οπτιμισμού της αφθονίας.

Παρότι το βιβλίο συμπεριλαμβάνει και τις λαϊκιστικές προσεγγίσεις, βασικός σκοπός αυτής της *Πολύ σύντομης εισαγωγής* είναι να γνωρίσει στον φιλοπερίεργο αναγνώστη τις διάφορες διαστάσεις του διεπιστημονικού τομέα των σπουδών για τα μέλλοντα, που έχει ήδη πενήντα χρόνια ιστορίας και μετρά στις τάξεις των ειδικών του χιλιάδες καθηγητές, ερευνητές, επαγγελματίες και φοιτητές, σε όλο τον κόσμο. Οι σπουδές για τα μέλλοντα λειτουργούν ως οικουμενικό ακαδημαϊκό πεδίο, με δεδομένο ότι η συνείδησή μας έχει διευρυνθεί ώστε να αποδεχόμαστε πολλαπλές πιθανότητες για το μέλλον, και ότι είμαστε αυτεξούσιοι για να δημιουργήσουμε τους κόσμους της επιλογής μας και να συμμετάσχουμε συνειδητά στην ίδια μας την εξέλιξη. Μείζων στόχος του βιβλίου είναι να

εξοικειώσει τους αναγνώστες με την τέχνη και την επιστήμη της πλουραλιστικής αυτής προσέγγισης της κατανόησης του κόσμου των πολλαπλών μελλόντων.

Δίνοντας όνομα στη μελέτη του μέλλοντος

Η αγγλική λέξη *future* φαίνεται να πρωτοχρησιμοποιήθηκε τον 14ο αιώνα. Σύμφωνα με το Online Etymological Dictionary, έχει τις ρίζες της στο λατινικό *futura/futurus*, που σημαίνει «θα είναι, πρόκειται να είναι», από το ρήμα *esse* «είναι». Εμφανίζεται επίσης στην παλαιά γαλλική ως *futur*, (μελλοντικό, αυτό που θα έρθει), τον 13ο αιώνα. Ωστόσο, αυτή η δεδομένη αντίληψη που έχουμε σήμερα για το μέλλον είναι πολύ παλαιότερη.

Η μελέτη του μέλλοντος είναι σήμερα τόσο εκτενής, ώστε υπάρχει ένα μεγάλο φάσμα όρων για την περιγραφή της, με συνηθέστερη τη χρήση των «σπουδών για τα μέλλοντα» (*futures studies*), της «προόρασης» (*foresight*) και του «προσπεκτιβισμού» (*prospective*). Με τη διερεύνηση των βασικών όρων, ελπίζω να προσδώσω κάποια συνοχή στην πολυμορφία. Η παλαιότερη προσέγγιση του μέλλοντος ονομαζόταν «προφητεία» και ήταν συνδεδεμένη με παλιές, προ-ορθολογικές κοσμοθεωρίες, που χρονολογούνταν στην 1η χιλιετία π.Χ. Ο συγκεκριμένος όρος σπανίως χρησιμοποιείται σήμερα, εκτός ίσως από τα ΜΜΕ, όταν επιχειρούν να εκλαϊκεύσουν το επιστημονικό πεδίο του μέλλοντος.

Στις αρχές του 20ού αιώνα, ο όρος *πρόβλεψη* (*forecast*) χρησιμοποιούνταν ευρέως για να περιγράψει κάθε είδους γραπτό κείμενο σχετικά με το μέλλον. Παράλληλα με την πίστη στην πρόοδο και τις φαινομενικά δίχως όρια εξελίξεις στην επιστήμη και την τεχνολογία, οι προβλέψεις από διάσημα πρόσωπα ήταν πολύ της μόδας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η επιτυχία της σειράς βιβλίων *To-day and To-morrow*

στο Ηνωμένο Βασίλειο. Αυτού του είδους οι «προβλέψεις» αναβίωσαν τη δεκαετία του 1960, και τις προτιμούν και σήμερα εκείνοι που θεωρούν την προσέγγισή τους επιστημονική. Από τους όρους που εξετάζουμε, η πρόβλεψη είναι ο εγγύτερος στην πρόγνωση (prediction), και συχνά συνδέεται με τις τεχνολογικές εξελίξεις, όπως στον όρο *τεχνολογική πρόβλεψη* (technological forecasting). Αν και γενικώς θεωρείται ότι οι σπουδές για τα μέλλοντα αφορούν κυρίως την πρόγνωση που βασίζεται στην προέκταση των τάσεων του παρόντος στο μέλλον, η πρόγνωση του μέλλοντος αποτελεί απλώς μία μεταξύ αρκετών σοβαρών προσεγγίσεων του μέλλοντος.

Όπως σημειώνει ο Ουώρρεν Ουάγκχαρ στο απόσπασμα που ακολουθεί, ο Χ. Τζ. Ουέλς υπήρξε ένας από τους πρώτους που διατύπωσαν την ανάγκη για μια περισσότερο τυποποιημένη μελέτη των μελλοντικών επιπτώσεων των νέων τεχνολογικών ανακαλύψεων:

Δεν είναι υπερβολή να ορίσουμε την 24η Ιανουαρίου 1902, ημέρα της διάλεξης του [Χ. Τζ.] Ουέλς στο Βασιλικό Ίδρυμα, ως την ημερομηνία που γεννήθηκε η μελέτη του μέλλοντος.

Ύστερα από την επιτυχημένη έκδοση του πρωτοποριακού του βιβλίου *Anticipations* το 1901, ο Ουέλς προσκλήθηκε στο Βασιλικό Ίδρυμα του Λονδίνου για μια διάλεξη, η οποία αργότερα δημοσιεύθηκε με τον τίτλο *The Discovery of the Future* (*Η ανακάλυψη του μέλλοντος*). Εκεί δήλωσε ότι ήταν αναγκαία μια συστηματική, «ακαδημαϊκή μελέτη του μέλλοντος». Θα περνούσαν άλλα πενήντα χρόνια ωστόσο ο ακαδημαϊκός χώρος λάβει σοβαρά υπόψη τα λεγόμενά του. Σε μια ραδιοφωνική εκπομπή το 1932 ο Ουέλς στηλίτευσε το γεγονός ότι, ενώ υπήρχαν χιλιάδες καθηγητές ιστορίας στον κόσμο, δεν υπήρχε ούτε ένας καθηγητής «προόρασης». Για τον Ουέλς, η προόραση αφορούσε τις μελλοντικές συνέπειες των ενεργειών μας:

Όλα αυτά τα καινούργια πράγματα, αυτές οι νέες εφευρέσεις και οι νέες δυνάμεις, καταφθάνουν ομαδόν· καθένα και καθεμιά τους κουβαλά πλήθος συνάπειες, κι όμως, αποφασίζουμε να αντιμετωπίσουμε κάτι μόνον αφού μας έχει ήδη καταφέρει σφοδρό πλήγμα.

Ο πρώτος που επιχείρησε μια ακαδημαϊκή προσέγγιση στη μελέτη του μέλλοντος ήταν ο Γερμανός καθηγητής ιστορίας και πολιτειολογίας Όσσιπ Κ. Φλέχτχαϊμ, ο οποίος επινόησε τον όρο *μελλοντολογία* (*futureology*) την περίοδο μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Ο ίδιος την προσέγγισε ως μια ευρεία ανθρωπιστική ή κοινωνική επιστήμη: «ένα σύστημα οργανωμένης γνώσης αναφορικά με ένα συγκεκριμένο αντικείμενο». Αντιλήφθηκε τη δυναμική της ως μια «προβολή της ιστορίας σε μια νέα διάσταση του χρόνου», με τη διαφοροποίηση ότι η μελλοντολογία, καθώς δεν δύναται να κάνει χρήση γραπτών ή προφορικών μαρτυριών, θα επιστρατεύει μεθόδους όπως η ερμηνεία, η γενίκευση και η εικασία, κατά το παράδειγμα της πολιτισμικής ανθρωπολογίας ή της θεωρητικής κοινωνιολογίας. Ο συγκεκριμένος όρος σπανίως χρησιμοποιείται σήμερα.

Το 1957 ο Γάλλος φιλόσοφος, επιχειρηματίας και παιδαγωγός Γκαστόν Μπερζέ (1896-1960), όταν δημιούργησε το *Centre International de Prospective* στο Παρίσι, επινόησε τον όρο *prospective* (προοπτική, «προσπεκτιβισμός») και εξέδωσε το περιοδικό *Prospective*. Σύμφωνα με τον Μπερζέ, η προοπτική είναι το κατοπτρικό είδωλο του αναδρομικού. Το ζητούμενο δεν είναι να προσπαθήσει κανείς να δει το μέλλον, αλλά να αναλάβει δράση. Ο όρος σήμερα χρησιμοποιείται κατά κόρον από τους Γάλλους προσπεκτιβιστές όπως ο Μισέλ Γκοντέ και τους Λατινοαμερικανούς μελλοντολόγους όπως η Γκιγιερμίνια Μπαένα Πας και ο Αντόνιο Αλόνσο-Κοντσέιρο. Ο Γκοντέ ενστερνίζεται την άποψη του Μπερζέ όσον αφορά τη δράση που πρέπει να περιλαμβάνει ο

προσπεκτιβισμός: «Ο προσπεκτιβισμός θεωρεί το μέλλον αποτέλεσμα της ανθρώπινης παρέμβασης, η οποία, με τη σειρά της, επηρεάζεται έντονα από τις επιθυμίες, τα σχέδια και τα όνειρα των ανθρώπων». Λίγα χρόνια μετά την ίδρυση του κέντρου του Μπερζέ, ο Γάλλος προσπεκτιβιστής Μπερτράν ντε Ζουβενέλ (1903-1987) ίδρυσε στο Παρίσι τον οργανισμό Futuribles (1960), και εξέδωσε επίσης περιοδικό με την ίδια ονομασία, το οποίο εξακολουθεί να κυκλοφορεί έως σήμερα. Πεποίθηση του ντε Ζουβενέλ ήταν ότι το μέλλον δεν είναι προκαθορισμένο, και απλώς άγνωστο, αλλά για κάθε δεδομένη κατάσταση πραγμάτων είναι πιθανό ένα μεγάλο φάσμα μελλόντων, που σημαίνει ότι το πραγματικό αποτέλεσμα θα είναι ανάλογο των παρεμβατικών μας δράσεων — της ανθρώπινης παρέμβασης.

Παράλληλα με τις ευρωπαϊκές αυτές εξελίξεις, στις ΗΠΑ η RAND Corporation ανέπτυξε τη μεθοδολογία σχεδιασμού σεναρίων, ιδίως με την εργασία του Χέρμαν Καν τη δεκαετία του 1960 πάνω σε σενάρια για τη μεταπολεμική περίοδο. Ο Γάλλος Πιερ Βακ, στέλεχος πετρελαϊκών εταιρειών, θεωρείται ο πρώτος που εργάστηκε με σενάρια στον ιδιωτικό τομέα, δουλεύοντας με τη Royal Dutch/Shell στο Λονδίνο από τη δεκαετία του 1970. Ο Γκοντέ χρησιμοποίησε τα σενάρια από τη δεκαετία του 1980 στη δική του, γαλλική, προσπεκτιβιστική προσέγγιση, και ακολούθησε ο Πήτερ Σβαρτς με την Global Business Network, και μια αντίστοιχη προσέγγιση σεναρίων. Ο σχεδιασμός σεναρίων αποτελεί μια ευρεία μεθοδολογία η οποία μπορεί να χρησιμοποιηθεί σε οποιαδήποτε από τις ποικίλες προσεγγίσεις των σπουδών για τα μέλλοντα. Προκειμένου να αντιληφθούμε σε ποια προσέγγιση του μέλλοντος στηρίζονται τα εκάστοτε σενάρια, πρέπει να αναζητούμε τους όρους-κλειδιά, τις θεωρίες, τους στόχους, τους περιγραφικούς δείκτες, και τις σχετικές κάθε φορά μεθόδους έρευνας.

Στα τέλη της δεκαετίας του 1960 κάποιες από τις μεγάλες αλλαγές που συντελούνταν σε άλλους επιστημονικούς τομείς επηρέασαν και τις σπουδές για τα μέλλοντα. Η σπουδαιότερη αλλαγή ως προς την ονομασία των σπουδών προήλθε από την επιμονή από πλευράς κορυφαίων στοχαστών του χώρου, όπως οι Τζέιμς Ντέιτορ και Ελεονόρα Μαζίνι, ότι και οι δύο όροι, futures και studies, έπρεπε να είναι σε πληθυντικό αριθμό· έτσι γεννήθηκαν οι «futures studies», οι σπουδές για τα μέλλοντα. Αυτή η μεταφορά στον πληθυντικό ενδεχομένως φαίνεται ασήμαντη, εξέφραζε όμως μια βαθύτερη φιλοσοφική και πολιτική κίνηση προς τον εκδημοκρατισμό και τη μεγαλύτερη πολυφωνία του μέλλοντος. Αυτή ακριβώς η αύξηση της πολυφωνίας των σπουδών «για τα μέλλοντα» επισημοποιήθηκε με την ίδρυση, το 1973, της World Futures Studies Federation. Οι σπουδές για τα μέλλοντα, όπως χρησιμοποιώ τον όρο σε τούτο το βιβλίο, αποτελούν ένα διεπιστημονικό ακαδημαϊκό πεδίο, που συνδυάζει εκπαίδευση, φιλοσοφία, κοινωνιολογία, ιστορία, ψυχολογία και οικονομική θεωρία με την παρατήρηση της πραγματικής ζωής, ώστε να προτείνει, προς όφελος της κοινωνίας, όχι μόνο ενός είδους μέλλον, αλλά πολλαπλά μέλλοντα. Οι σύγχρονοι ερευνητές που εργάζονται με γνώμονα αυτή τη θέση χρησιμοποιούν τον όρο στον πληθυντικό αριθμό, «σπουδές των μελλόντων», για να περιγράψουν το συνολικότερο πεδίο έρευνας και εφαρμογής.

Ο όρος *προόραση* (foresight) του Ουέλς επανήλθε τη δεκαετία του 1990, και η χρήση του σήμερα είναι αρκετά διαδεδομένη, ιδίως μεταξύ των επαγγελματιών. Η ομάδα High Level Expert Group for Foresight στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή περιγράφει τον όρο ως εξής: «Η προόραση μπορεί να οριστεί ως η συστηματική, συμμετοχική διαδικασία που περιλαμβάνει τη συλλογή πληροφοριών και την επεξεργασία ενός οράματος του μέλλοντος, μεσοπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα ... στοχευμένη στις αποφάσεις για το παρόν και στην παρακίνηση

σε κοινές δράσεις». Η στρατηγική προόραση θεωρείται γενικά παρακλάδι της προόρασης. Ο Ρίτσαρντ Σλάτερ την περιγράφει ως μια συγχώνευση μεθόδων του μέλλοντος με μεθόδους στρατηγικής διαχείρισης. Από την άλλη, για όσους εργάζονται στους τομείς της στρατηγικής και του σχεδιασμού, η στρατηγική προόραση αποτελεί μια σχετικά καινούργια και συχνά ευπρόσδεκτη προέκταση της δουλειάς τους εντός πλαισίων μεγαλύτερης κλίμακας. Ο Γκοντέ υποστηρίζει ότι η στρατηγική προόραση είναι ο εγγύτερος αγγλικός όρος στη γαλλική προσέγγιση, αν και δεν ενέχει τον ακτιβισμό του γαλλικού προσπεκτιβισμού.

Υπάρχουν και κάποιοι άλλοι όροι που έχουν χρησιμοποιηθεί δευτερευόντως, από μεμονωμένα άτομα ή υποομάδες, και στους οποίους μπορώ να αναφερθώ εν συντομία.

Κατά την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου χρησιμοποιήθηκε στη (Σοβιετική) Ανατολική Ευρώπη ο όρος *προγνωστικά* (prognostics). Η Μαζίνι τον συνέδεσε με τον επιστημονικό θετικισμό και τη σκέψη του Λένιν. Η Ουγγαρέζα μελλοντολόγος Ερσέμπετ Νοβάκου εξηγεί ότι, στα προγνωστικά, η διερευνητική πλευρά των σπουδών για τα μέλλοντα υποτάχθηκε στον κεντρικό σχεδιασμό του σοβιετικού καθεστώτος. Τις δεκαετίες του 1960 και του 1970 κάποιοι μελλοντολόγοι που δουλειά τους ήταν να βοηθήσουν τους συμμετέχοντες στα προγράμματά τους να δημιουργήσουν εναλλακτικά επιθυμητά μέλλοντα χρησιμοποίησαν τον όρο *φουτουριστικά* (futuristics), ο οποίος όμως δεν επικράτησε. Στις αρχές της δεκαετίας του 1970 ένας άλλος όρος, ο *φουτουρισμός* (futurism), χρησιμοποιήθηκε ευρέως για να ορίσει τον χώρο, σήμερα όμως κατά κανόνα αποφεύγεται, λόγω της σύνδεσής του με το ακροδεξιό κίνημα τέχνης των αρχών του 20ού αιώνα στην Ιταλία.

Ο όρος *προνόηση* (anticipation), που χρησιμοποίησε πρώτος ο Ουέλς στο βιβλίο του *Anticipations* του 1901, επίσης επανέρχεται. Πιο συγκεκριμένα, ο Ουέλς χρησιμοποίησε τον

πληθυντικό για να δηλώσει την πολλαπλότητα και τον ανοικτό χαρακτήρα, σε αντίθεση με τον αποκλεισμό. Τη δεκαετία του 1980 ο Φρανκ Μπιανσερί έπλασε δημιούργησε τον όρο *πολιτική προνόηση*, σε ένα παν-ευρωπαϊκό πολιτικό πλαίσιο. Εν συνεχεία, ο Ρόμπερτ Ρόουζεν, υιοθετώντας στοιχεία από τις προσεγγίσεις των σοβιετικών συστημάτων προνόησης, προσπάθησε να νομιμοποιήσει τις σπουδές για τα μέλλοντα ως επιστήμη μέσω των μαθηματικών, της επιστήμης των ηλεκτρονικών υπολογιστών και της κυβερνητικής. Στις πρόσφατες εξελίξεις περιλαμβάνεται το Project Anticipation στο Πανεπιστήμιο του Τρέντο, στην Ιταλία, και το Anticipation Research Group στο Πανεπιστήμιο του Μπρίστολ, στο Ηνωμένο Βασίλειο.

Ο πιο πρόσφατος όρος στον τομέα είναι το *trend spotting*, ο *εντοπισμός τάσεων*. Τις περισσότερες φορές δηλώνει τη συγκέντρωση παλαιότερων ή σύγχρονων πληροφοριών, με σκοπό την προβολή τους στο μέλλον. Αν και ο εντοπισμός τάσεων είναι σήμερα κάτι αρκετά διαδεδομένο, κατά βάση συνδέεται με την άποψη ότι το μέλλον δεν είναι κάτι περισσότερο από μια προβολή των τάσεων του παρελθόντος. Ο όρος είναι δημοφιλής στους συμβούλους που θέλουν να δείξουν στους πελάτες τους ότι βρίσκονται απολύτως μέσα στην εποχή τους, και διαθέτουν ανταγωνιστικό πλεονέκτημα. Παραδόξως, αυτή η επιπόλαιη λαϊκίστικη προσέγγιση, που στερείται το βάθος της επιστημονικότητας κάποιων από τις προσεγγίσεις στις οποίες αναφερθήκαμε, μπορεί να είναι αρκετά επιτυχημένη εμπορικά, για παράδειγμα στις έρευνες αγοράς.

Οι εποχές έχουν αλλάξει από το 1932 και την έκκληση του Ουέλς — σήμερα υπάρχουν αρκετοί καθηγητές προόρασης σε όλο τον κόσμο. Επιπλέον, κατά τα τελευταία πενήντα χρόνια πολυάριθμα πανεπιστημιακά μαθήματα είναι αφιερωμένα στις σπουδές για τα μέλλοντα, πολλά από τα οποία σε επίπεδο μεταπτυχιακών προγραμμάτων· έχουν συγκροτηθεί

δεκάδες εθνικά ιδρύματα και αρκετές ΜΚΟ παγκοσμίως με σκοπό τη διερεύνηση ή/και την εφαρμογή μακροπρόθεσμων θεωρήσεων· έχουν αναπτυχθεί πολλαπλές μεθοδολογίες· εκατοντάδες βιβλία έχουν εκδοθεί· και υπάρχουν σήμερα τουλάχιστον πέντε διακριτές φιλοσοφικές προσεγγίσεις των σπουδών για τα μέλλοντα.

Εν περιλήψει, ύστερα από έναν αιώνα κατά τον οποίο προτάθηκαν διαφορετικές ονομασίες για τη μελέτη του μέλλοντος, κάποιες από τις οποίες μάλιστα ανταγωνίζονταν μεταξύ τους για την πρωτοκαθεδρία, παρατηρείται μια γενική ομοφωνία ότι υπάρχει ένα διεπιστημονικό πεδίο, που ονομάζεται σπουδές για τα μέλλοντα. Ακόμη και εκείνοι που προτιμούν όρους όπως στρατηγική προόραση, σχεδιασμός σεναρίου ή προσπεκτιβισμός, θα συμφωνούσαν ότι οι έννοιες αυτές βρίσκονται ενσωματωμένες στον σύνθετο πλουραλισμό των σπουδών για τα μέλλοντα.

Είναι το μέλλον μια ουτοπία;

Οι ιστορικοί του μέλλοντος συχνά αντιμετωπίζουν την ουτοπική λογοτεχνία ως πηγή στοιχείων για τις παλαιότερες θεωρήσεις περί μέλλοντος. Μια σύντομη συζήτηση για τις ουτοπίες θα διαφωτίσει κάπως το κατά πόσον το μέλλον πρέπει να εκλαμβάνεται ως ένας χρόνος που δεν έχει φτάσει ακόμη ή ως ένας φανταστικός τόπος που αντιπροσωπεύει τους πιο μεγάλους φόβους και επιθυμίες μας. Η ιδέα της ουτοπίας ως φανταστικού ιδανικού τύπου συνδέεται συχνά με το μέλλον. Επιπλέον, οι τρομακτικές εκδοχές του μέλλοντος, όπως αυτές που πολλές φορές απεικονίζονται στις ταινίες επιστημονικής φαντασίας, ονομάζονται *δυστοπίες*. Κατά βάση, οι ουτοπίες και οι δυστοπίες είναι ιστορίες για μέλλοντα επιθυμητά ή τρομακτικά, τα οποία επέρχονται σε τόπους άλλους από το «εδώ και το τώρα». Ωστόσο υπάρχει μια περισσότερο σύνθετη,

περίπλοκη σχέση ανάμεσα στις έννοιες της ουτοπίας/δυστοπίας, του μέλλοντος, του τόπου και του χρόνου.

Το λογοτεχνικό είδος της ουτοπίας όπως το γνωρίζουμε σήμερα έχει τις ρίζες του στην αρχαία Ελλάδα, καθώς η *Πολιτεία* του Πλάτωνα θεωρείται ευρέως η πρώτη σοβαρή απόπειρα για τη δημιουργία ενός ουτοπικού μοντέλου πολιτισμού. Πιο σωστά, επρόκειτο για μια ευ-τοπία — δηλαδή έναν καλό τόπο. Το έργο του Πλάτωνα έθεσε τα θεμέλια ώστε να καταγράψουν και άλλοι τα εξιδανικευμένα τους οράματα για έναν τόπο όπου η ζωή είναι τελειότερη. Παραδόξως, σε αυτό ακριβώς το σημείο της αρχαίας ιστορίας, όταν οι Έλληνες φιλόσοφοι παρουσίαζαν τη θεώρηση του γραμμικού χρόνου (παρελθόν, παρόν και μέλλον), έκανε την εμφάνισή της η ιδέα της «ουτοπίας ως φανταστικού τόπου» — με αφετηρία την *Πολιτεία* του Πλάτωνα. Ο Λάυμαν Τάουερ Σάρτζεντ στο βιβλίο του *Utopianism: A Very Short Introduction (Ουτοπισμός: Μια πολύ σύντομη εισαγωγή)* διακρίνει ανάμεσα σε αυτές τις επίσημες ουτοπίες που έχουν την αφετηρία τους στην κλασική Ελλάδα και τη Ρώμη, και τους προγενέστερους ουτοπικούς μύθους που παρέπεμπαν σε μια χρυσή εποχή του παρελθόντος. Η *Πολιτεία* δεν ονομάστηκε ουτοπία στην εποχή της, διότι ο όρος αυτός άρχισε να χρησιμοποιείται μόλις λίγο μετά το 1500, όταν ο Τόμας Μορ (1478-1535) έγραψε το βιβλίο του *Utopia (Ουτοπία)*.*

Οι πρώτες ουτοπίες βασίζονταν σε πολύ μεγάλο βαθμό σε έναν «άλλο τόπο», και συνεπώς οι δυνατότητές τους να επηρεάσουν το μέλλον (ή κάποιον «άλλο χρόνο») μάλλον υπονοούνταν, παρά ήταν ρητές. Μια τέτοια ουτοπική αφήγηση ήταν παραβολή για έναν καλύτερο τόπο, με συγκαλυμμένους υπαινιγμούς για το πώς θα μπορούσαν τα πράγματα να γίνουν διαφορετικά στο μέλλον. Ένα από τα πρώτα παραδείγματα

* Για ελληνικές μεταφράσεις, βλ. σχετικό τμήμα στις «Βιβλιογραφικές αναφορές» στο τέλος του βιβλίου. (Σ.τ.μ.)

απλής δυστοπίας σχετιζόμενης με τον τόπο είναι ο μύθος του Αγίου Γεωργίου και του δράκου. Είτε βασιζεται σε γεγονότα είτε σε μυθοπλασία, πρόκειται για μια αφήγηση που μας λέει ότι την εποχή εκείνη, στις αρχές της 1ης χιλιετίας μ.Χ., οι δυστοπίες ήταν σχετικώς απλές και «δυσάδικες»: το χωριό απειλείται από έναν δράκο· ένας γενναίος νεαρός σκοτώνει τον δράκο· το χωριό είναι ασφαλές —ιδίως η νεαρή κοπέλα που κινδύνευε— και η ζωή επιστρέφει στη χαρά της ουτοπικής απλότητάς της.

Όπως όλες οι αντιλήψεις, έτσι και οι έννοιες της ουτοπίας και της δυστοπίας έχουν και αυτές εξελιχθεί. Αργότερα, προς τα τέλη του 18ου αιώνα, η ουτοπική αφήγηση στράφηκε με πιο ρητό τρόπο προς το μέλλον. Ο κοινωνιολόγος Ουέντελ Μπελ το ερμηνεύει αυτό ως εξής:

Στο τέλος του 18ου αιώνα, στην ουτοπική γραφή συντελέστηκε μια σημαντική μετατόπιση από τον χώρο στον χρόνο. Το τυπικό περιβάλλον της ιδανικής κοινωνίας (ή του αντιθέτου της, της δυστοπίας) μεταβλήθηκε ριζικά, από έναν διαφορετικό τόπο στον ίδιο χρόνο, στον ίδιο τόπο σ' έναν διαφορετικό χρόνο.

Ο ιστορικός του μέλλοντος Ιγκνέσιους Φ. Κλαρκ έκανε μια παρόμοια παρατήρηση σχετικά με την «παρακμή των παλαιού τύπου γήινων ουτοπιών», τις οποίες, στη γραμματεία των εθνών που σημειώνουν τεχνολογικές προόδους, αντικατέστησε μια νέα επικέντρωση στο «ιδανικό κράτος του μέλλοντος». Όπως οι κοινωνίες έγιναν πιο σύνθετες, έτσι και οι ουτοπίες και οι δυστοπίες.

Ένα παράδοξο των πιο πρόσφατων αφηγήσεων για τα ουτοπικά μέλλοντα είναι ότι πολλές ουτοπίες δημιουργούνται μέσα από μια ολοκληρωτικού τύπου επιβολή από τις δυνάμεις της εξουσίας, ή κάποιας μορφής κοινωνική μηχανική. Οι περισσότερες ουτοπίες διαθέτουν κάποιες κυρίαρχες ιδεολογικές πτυχές, οι οποίες σε πολλές περιπτώσεις γειτνιάζουν με τον

ολοκληρωτισμό. Αυτό το αναγνωρίσαμε ως παγκόσμια κοινωνία πολύ περισσότερο κατά τον 20ό αιώνα, με την κατάρρευση των ολοκληρωτικών συστημάτων, που επιτάχυνε την άνθηση της δυστοπικής μυθοπλασίας. Ακόμη ένα παράδοξο είναι ότι τα γραμμικά μοντέλα για το πώς εξελίσσονται οι πολιτισμοί είναι πάντοτε έντονα φορτισμένα από αξίες. Ορισμένα κλίνουν προς ένα εξιδανικευμένο μέλλον, μέσα από το οποίο το παρελθόν αντιμετωπίζεται αρνητικά ως πρωτόγονο, ενώ η πρόοδος, η ανάπτυξη και η εξέλιξη εγκωμιάζονται ως μονογραμμικές διαδρομές προς τον πολιτισμό. Η αντίθετη οπτική εφαρμόζεται σε θεωρίες και ιδεολογίες οι οποίες δαιμονοποιούν το παρόν και στρέφονται προς ένα ρομαντικό παρελθόν με εξιδανικευμένο τρόπο — ουτοπικοποιούν το παρελθόν.

Προχωρώντας στις αντιλήψεις των ημερών μας περί ουτοπίας και δυστοπίας, τι μας λένε για το μέλλον, τον χρόνο και τον τόπο; Μερικές από τις σημερινές ταινίες επιστημονικής φαντασίας θα μπορούσαν να ενταχθούν στον τύπο που προσδιορίζει ο Μπελ για μετά τον 18ο αιώνα (ίδιος τύπος, διαφορετικός χρόνος). Για παράδειγμα, η σειρά ταινιών *Mad Max* τοποθετείται στη γη, όμως σε μια γη του μέλλοντος η οποία είναι κατεστραμμένη. Ωστόσο, πολλές σύγχρονες μελλοντολογικές ταινίες εκτυλίσσονται σε αποικίες στο Διάστημα, όπως το *Star Trek* και η ομότιτλη σειρά, και οι σειρές ταινιών *Alien* και *Εξολοθρευτής*. Έτσι, δημιουργείται ένας τρίτος τύπος, διαφορετικός από τους δύο άλλους του Μπελ. Ο τρίτος αυτός τύπος, πολύ κοινός σήμερα, τοποθετείται σε διαφορετικό χρόνο (μέλλον) και διαφορετικό τόπο (Διάστημα). Επίσης υπάρχει σήμερα στα δημοφιλή μαζικά μέσα πολύ μεγαλύτερη συγκέντρωση δυστοπικών, αποκαλυπτικών μάλιστα, αφηγήσεων, παρά ουτοπικών.